Specially for Vernacular Schools in Daskroi Taluka.

A GEOGRAPHY of AHMEDABAD.

(Including North and South Dascroi Talukas.)

BY

. M. Munshi & C. M. Munshi.

Seventeenth Edition

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ.

(ઉત્તર અને દક્ષિણ દસ્ક્રોઈ તાલુકા સાથે.)

કર્તા,

કનૈયાલાલ મોતીલાલ મુનશી.

તથા

ચીમનલાલ મોતીલાલ મુનશી.

આવૃત્તિ સત્તરમી–પ્રત ૨૦૦૦

Printed at the Gujarat Printing Press, Richey Road Ahmedabad, By Somalal Mangaldas.

1924.

ic e Three

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના મહેરબાન ડીરેક્ટર સાહેબે પોતાના ઠ ન ૨૧૬૬ તા. ૧૧ મી જુન સન ૧૯૦૩ થી આ પુસ્તકને ઇનામ અને લાયબ્રેરિ તરીકે મંજુર કર્યું છે

શિક્ષકોને સૂચના.

આ પુસ્તક લખવાનો અમારો મુખ્ય હેતુ વિદ્યાર્થીઓને ભૂગોળનો વિષય, ગોખણપટ્ટી કર્યા વિના શિખવાનું સાધન કરી આપવાનો છે. બાળકોને રસ સાથે વાચવાનું મન થાય તેવી હરેક બાબત ગોઠવી છે અને તેમના કુમળા મગજ ઉપર બોજો થઈ પડે નહિ તેવી રીતે હકીકત આપી છે હરેક દિવસમા જણાવ્યા પ્રમાણેની શેહેરમાની જગા જો શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓને પોતાની સાથે લઇ જઈ બતાવશે, અને તે સબંધમા વિશેષ હકીકત ખબરમા કહેશે, તો ઉત્તર અને દક્ષિણ દસક્રોઈ તાલુકાની નિશાળોના બીજા ધોરણનો ભૂગોળનો વિષય ગોખણપટ્ટીની ચઢીમાંથી, તદ્દન મુક્ત થશે, તેમ વિદ્યાર્થીઓને પોતાના [illegible]ન, ગમ્મત સાથે ઘણું સારૂ થશે

કર્ત્તા.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ.

(ઉત્તર અને દક્ષિણ દસક્રોઇ તાલુકા સાથે.)

દિવસ ૧ લો.

માહેતાજી—છોકરાઓ, આપણે ક્યાં છીએ તે તમે જાણો છો ?

છોકરા—સાહેબ, આપણે નિશાળમા છીએ

માહેતાજી—આપણી નિશાળની જોડે બીજા ઘર છે તે તમે જૂઓ છો કે ?

છોકરા—હા સાહેબ

માહેતાજી—પુરૂષોત્તમ, બોલ, તુ ક્યા રહે છે ? અને મણિલાલ તુ ક્યા રહે છે ?

પુરૂષોત્તમ—સાહેબ, હુ અગ્જનલાલની ખડકીમા રહુ છુ

મણિલાલ—સાહેબ, હુ પગબડીની પોળમા રહુ છુ

માહેતાજી—ખડકી અને પોળ કોને કહેવાય, તે હુ તમને કહુ જયા પાચ, સાત, કે તેનાથી ઓછા અથવા વધારે ઘર આવેલા હોય, તેનુ નામ ખડકી અને તે કરતા વધારે ઘર હોય, તે ભાગ પોળ કહેવાય ડાહ્યાલાલ, તને ખબર છે કે, આનાથી વધારે મોટો ભાગ હોય તે શુ કહેવાય

ઈશ્વરલાલ—હા, સાહેબ હું લાખા પટેલની પોળમા રહુ છુ એ પોળ **સાંકડીશેરીમા** આવી, એમ મારા બાપા મને કહેતા

મહેતાજી—બરાબર, પોળથી મોટા ભાગને **શેરી** કહેવાય એવી બે ચાર શેરીઓ મળીને શુ થાય તે છગનલાલ, તુ જાણે છે ?

છગનલાલ—હા, સાહેબ મારા મામા એક ગામમા મહેતાજી છે એ ગામમા ઘણી શેરીઓ છે

મહેતાજી—કટલીક શેરીઓ એકઠી મળીને, **ગામ** થાય છે ઘણા ગામ મળીને **તાલુકા** થાય

એક છોકરો—પણ સાહેબ, આપણુ અમદાવાદ, શહેર કહેવાય છે, તેનુ કારણ શુ હશે ?

મહેતાજી—**રુસ્તમજી**. તારી શંકા ખરી છે જેમા ઘણી પોળો કે શેરીઓ આવી હોય, અને મોટા મોટા રસ્તા, ચોટા, હવેલીઓ તથા બગીચા હોય, તે **શહેર** કહેવાય તાલુકાની અંદર ગામ, અને કોઇ કોઈ તાલુકામા શહેર હોય છે આજની આટલી વાત બરાબર યાદ રાખજો

દિવસ ૨ જો.

મહેતાજી—વિશ્વનાથ કાલ આપણે શા વિષે વાત કરી, તે તને સાભરે છે ?

વિશ્વનાથ—હા, સાહેબ પોળ, શેરી, ગામ, તાલુકા અને શહેર કોને કહેવાય, તે આપે કાલ સમજાવ્યુ

મહેતાજી—જમનાદાસ, આપણે બેઠા છીએ, તે ઓરડાને કેટલી બાજુઓ છે ?

જમનાદાસ—સાહેબ, ચાર બાજુ છે

મહેતાજી—એ ચાર બાજુ તે ચાર દિશા કહેવાય છે તેમાની એક દિશાને **પૂર્વ**. એકને **પશ્ચિમ** એકને **ઉત્તર**. અને એકને **દક્ષિણ**. એ પ્રમાણે નામ આપેલા છે

એક છોકરો—પણ સાહેબ, તે ઓળખવી શી રીતે ?

મહેતાજી—

જે બાજુમા સુરજ ઉગે, તે પૂર્વ દિશા

જે બાજુમા સુરજ આથમે, તે પશ્ચિમ દિશા

પૂર્વ દિશા તરફ મોઢા કરીને ઉભા રહીએ, તો આપણા ડાબા હાથ તરફની બાજુ તે ઉત્તર દિશા અને જમણા હાથ તરફની બાજુ તે દક્ષિણ દિશા

આપણા માથા ઉપરની ઉંચેની દિશા, ત **આકાશ**

આપણા પગ તરફની નીચેની દિશા, તે **પાતાળ**

રાત્રે ઉત્તર ધ્રુવના તારા ઉપરથી દિશા ઓળખાય છે એ તારા સામે આપણે ઉભા રહીએ, તો આપણા જમણા હાથ તરફની પૂર્વ ડાબા હાથ તરફની **પશ્ચિમ** અને પીઠ તરફની દક્ષિણ દિશા

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, અને દક્ષિણ એ ચાર દિશાની વચ્ચે ચાર ખૂણા છે

પૂર્વ અને ઉત્તર, એ દિશાની વચ્ચેનો ખૂણો **ઇશાન**

પૂર્વ અને દક્ષિણ, એ દિશાની વચ્ચેનો ખૂણો **અગ્નિ**

પશ્ચિમ અને ઉત્તર, એ દિશાની વચ્ચેનો ખૂણો **વાયવ્ય**

પશ્ચિમ અને દક્ષિણ, એ દિશા વચ્ચેનો ખૂણો **નૈઋત્ય**

એક છોકરો—સાહેબ, આ તમ ઓરડાની દિશા સમજાવી, પરંતુ પાટિયા ઉપર નકશો ટાંગ્યો છે, તેની દિશા એ રીતે ના ઓળખાય

મહેતાજી—જીવણલાલ, તારૂ કહેવુ ખરૂ છે નકશાની દિશા ઓળખવાની રીત જૂદી છે

નકશાની સામે આપણે ઉભા રહીએ, તો આપણા માથા તરફની એટલે ઉપરની, તે ઉત્તર દિશા, પગ ત

એટલે નીચેની, તે દક્ષિણ દિશા,

આપણા જમણા હાથ તરફની, તે

અને ડાબા હાથ તરફની

નકશાની દિશા ઓળખવાની રીત, ઉપર સમજાવી; પણ નકશો કોને કહેવાય, એ કોઈ જાણો છો ?

છોકરા—ના, સાહેબ

મહેતાજી—સાભળો, અમુક જગ્યાના હદ નિશાન બરાબર બતાવનાર આકાર, તે તેનો નકશો કહેવાય જે વસ્તુનો નકશો કરવાનો હોય, તેનુ પૂરેપુરૂ કદ, નકશામા આવી શકે નહિ ત્યારે તેના મુળ કદનો અમુક ભાગ લઈ તેનો આકાર દોરવામા આવે છે મુળ કદને બદલે આવો જે ભાગ લ-બાઈ અને પહોળાઇ એ બનેમા સરખો લેવામા આવે તેને અંગ્રેજી ભાષામા સ્કેલ કહે છે સ્કલ વાપરવાથી ખરો આ-કાર દોરાય છે, તે નકશો કહેવાય છે નકશો, કાગળ, જમીન અને પાટીયા ઉપર દોરી શકાય આજનો વિષય ઘેર જઇને સારી રીતે સભારી જજો

દિવસ ૩ જો.

મહેતાજી–બાપાલાલ, ગઇ કાલની વાત તને યાદ છે કે ?

બાપાલાલ—હા, સાહેબ ગઈ કાલે આપે દિશા, ખુણા, સ્કેલ, અને નકશા, એ વિષે સમજ આપી

મહેતાજી—આપણુ શહેર અમદાવાદ કહેવાય છે, તેનુ કારણ તમારે જાણુવુ જોઇએ અહમદશાહ નામના એક બા-દશાહે આ શહેર વસાવેલુ હોવાથી, તે અહમદ અને આ-બાદ એવા બે શબ્દો મળીને, અહમદાબાદ કહેવાયુ તે હવે અમદાવાદ કહેવાય છે જુની ચોપડીઓ ઉપરથી જ-ણાય છે કે, અહમદશાહની પહેલા આ શહેરની હયાતી હતી કરણુ નામના રાજાએ આ શહેર બધાવેલુ હોવાથી તેનુ

કર્ણાવતી અગર શ્રીનગર હતુ

' ઇંટો અગર પથરાથી ચણેલી, મોટી ભીંતોને

કહે છે અમદાવાદ શહેરને એવો

વખાઇ (ઘેરાવો) આશરે સાડા-

પાચ મૈલ છે, ઉંચાઈ સરાસરી સાઢાસાત ગજ છે, અને જાડાઇ અઢી ગજ છે, કોટમાં દરવાજા છે

શહેરની મુસાફરીએ આપણે નીકળીએ. આપણી મુસાફરી તૂટક થાય નહિ, માટે આપણે રેલ્વે સ્ટેશન આગળથી નીકળીને છેવટે પાછા ત્યાંજ આવીને ઉભા રહીશું, પરંતુ તે પહેલાં શીવપ્રસાદ, તું મને કહીશ કે, એ સ્ટેશન શું કોને કહું છુ ?

શિવપ્રસાદ—હા, સાહેબ હું આગગાડીમાં બેસીને, સુરત ગયેલા છુ. રેલ્વે સ્ટેશન ઉપરથી આગગાડીમાં બેસાય છે પરગામથી આવીએ, ત્યારે ત્યાંજ ઉતરાય

મહેતાજી—એ જ સ્ટેશન. ત્યાં આપણે ઉભા રહીએ સવારમા સૂરજ આ દિશામા ઉગે છે તેથી અમદાવાદ શહેરની પૂર્વ દિશામા સ્ટેશન આવ્યુ, એમ કહેવાય. આ સ્ટેશન ઉપર દક્ષિણ દિશાએ મુબાઇથી, પશ્ચિમે કાઠીયાવાડમાથી અને ઉત્તરે આબુ તથા પ્રાંતિજથી આવતી ગાડીઓ એકડી થાય છે અહીંથી માલ ચઢ છે, તથા ઉતરે છે સામે મસ્કતી માર્કેટ છે આપણે પહેલા પાંચકુવા દરવાજાએ જઇએ

જગન્નાથ—સાહેબ, ત્યા આગળ પાચકુવા જોડાજોડ છે

મહેતાજી—એથીજ ત્યા આગળના દરવાજાને પાંચ કુવાનો દરવાજો કહે છે ત્યા જવાને આપણે આ સડક ઉપર ચાલીએ છીએ, એને રીડરોડ કહે છે. આપણા શહેરમાં મિ રીડ નામના એક કલેકટર સાહેબ થઇ ગયા તેમના વખતમાં આ સડક તૈયાર થયેલી હોવાથી, તેનુ નામ આવુ પડયુ છે

દરવાજાની પહેલા દવાખાનુ છે રાવ બહાદુર રણછો' લાલ છોટાલાલ, એ નામના શ્રીમ ત સાઠોદરા ના" આ શહેરમા થઈ ગયા, તેમણે આ દવા" વાથી, તે રણછોડભાઈનુ દવાખ'

માટેનું દવાખાનું પણ અહીં જોડાજોડ છે, ત્યાં સુવાવડી સ્ત્રીઓની માવજત થાય છે એ દવાખાનું રા. બ. રણછોડલાલે સ્થાપેલું છે. તેને જ્યુબિલી હોસ્પીટલ કહે છે આ બન્ને દવાખાનાંમા લોકોને દવા મફત મળે છે

સડક ઉપર મોટા થાભલા છેટે છેટે દાટયા છે તેની વચમાં વાળા બાન્ધ્યા છે એને ઇંગ્રેજીમા ટેલિફોન કહે છે તેની માર્ફતે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ કાન માડીને વાત કરાય છે બીજા થાભલા વીજળી માટેના છે

પશ્ચિમમાં જે સીદ્ધી સડક દેખાય છે, ત ઉપર ચાલ્યા જઇએ તો ભદ્રકાળી માતાના મદિર આગળ જઇને ઉભા રહીશું ત્યા આપણે પછીથી જઇશુ

આ સડક ઉપર લગાર સીધ્ધા ચાલીને ખાડિયામાં વળીએ, ત્યા ખાડીઆ પોસ્ટ ઑફીસ છે પોલીસ ગેટની પૂર્વમાં નજીક સાઠોદરા નાગરોના અને પશ્ચિમમા લગાર છેટે વિસનગરા નાગરોના હાટકેશ્વર મહાદેવના દેવાલય છે ગેટ આગળથી રાયપુર જતા રાધાવલ્લભનુ મંદિર છે પૂર્વમા સારગપુરમા જઇએ એટલે સારગપુર દરવાજે આવી પહોચ્યા અહીં રણછોડજીનુ તથા બીજા કેટલાક હિંદુ મંદિરો અને પંચમુખી હનુમાનનું દહેર દર્શન કરવા લાયકછે દોલત ખાનામા એક તોડાની તથા મહમદ ઘોસની મસીદ જોવા લાયક છે

સારગપુરમાંથી રાયપુરમાં જવાની સડક છે ત્યા શારદા મઠ (ગુરુ મદિર) તથા મી ભાઈશંકર નાનાભાઇની હવેલી છે પાસે તેમના નામની લાયબ્રેરી છે તેમા લોકોને મફત વાચવાનુ મળે છે તેની નીચે દેવાબાઈનુ દવાખાનું છે તેમા ગરીબોને મફત દવા મળે છે પાસે
નાથજીનુ મદિર છે

પાંચકુવા દરવાજા આગળની મૂકેલી સડકે
સડક ઉપર ચાલતા ચોટામાના ફુઆરા

૧એ

દિવસ ૪ થો.

મહેતાજી—કેશવલાલ, તું વારૂ કહીશ કે આપણે ગઈ કાલે ક્યાં સુધી આવ્યા ?

કેશવલાલ—સાહેબ, પાંચકુવાના દરવાજાવાળી સડકે ચાલતા ચૌટામાના ફુઆરા આગળ આવીને અટક્યા.

મહેતાજી—આપણે આવ્યા તે સડકને રીચીરોડ કહે છે અને અગાઉ થયેલા મિ રીચી નામના એક કલેક્ટર સાહેબના વખતમા આ સડક થયાથી તેનું એવું નામ પડ્યું છે આ સડક ઉપર શેઠ મણીલાલ રણછોડલાલ લાયબ્રેરી છે તેમા લોકોને મફત વાચવાનું મળે છે નજીકમા બાળા હનુમાનનું દહેરૂ છે

પછી પતાસાની પોળ આવે છે ત્યા આગળ શ્રાવક કોમનુ મહાવીર સ્વામીનુ દેવાલય જોવાલાયક છે

પછી પુલ આવ્યો એને ફર્નાન્ડીઝ બ્રીજ કહે છે. મિ ફર્નાન્ડીઝ નામના મેજીસ્ટ્રેટના નામ ઉપરથી આ નામ પડ્યુ છે. પુલથી આગળ ચાલતા મેંર્કન્ટાઇલ બેંક ઓફ ઇન્ડીઆની શાખા છે પછી રીચીરોડ પોસ્ટ ઓફીસ છે.

એક છોકરો—સાહેબ, પોસ્ટ ઓફિસ એટલે શું ?

મહેતાજી—પોસ્ટ ઓફિસ, એ ઇગ્રેજી નામ છે, એમા ગામ પરગામ જવાના કાગળો નખાય છે એની મારફતે એક ગામથી બીજે ગામ નાણું મોકલાવી શકાય છે. અને રૂપિયા વ્યાજે મૂકાય છે પોસ્ટ ઓફીસમાંથી ગામ પરગામથી આવેલા કાગળો મળે છે એ ત્યાના સીપાઇઓ લાવીને આપણે ઘેર પહોંચાડી જાય છે પરંતુ રીચીરોડ ઓફિસમાથી ગામપરગામના કાગળો વહેંચાતા નથી પોસ્ટ ઓફિસના ઉપરીને પોસ્ટ માસ્તર કહે છે

અહીંથી આગળ ચાલ્યા, એટલે ફુઆરા આગળ એક મોટું મકાન છે એ રેલ્વેની પાર્સલ તથા ટીકીટ ઓફીસ છે.

અહીં રેલવેમાં મોકલવાના દાગીના લેવામાં આવે છે તથા રેલવેની ટીકીટો મળે છે આ મકાનને વલંદાની હવેલી કહે છે તેનું કારણ એ છે કે વલદાઓ અમદાવાદમા આવ્યા ત્યારે તેમણે આ જગાએ વેપારનુ મથક કર્યું હતું કુઆરો રા બા. રણછોડલાલ છોટાલાલના ખર્ચથી બધ-વેલો છે પાસે ગેઈટી નાટકશાળા છે

સામે મુસલમાનોને નિમાઝ પઢવાની મોટી મસીદ છે તેનું નામ જુમામશીદ છે તેને ત્રણ બારણા છે મસીદ તમામ ખાગ પથ્થરની બાવલી છે નિમાજ પઢવાની જગ્યાએ આરસપહાણનુ કામ છે મસીદની વચમા હોજ છે થડમા સુલતાન અહમદનો રોજો છે તે બાદશાહનો હજીરો કહેવાય છે પુર્વ તરફ રાણીનો હજીરો છે તેમા રાણી-ઓની કબરો છે

અહીં માણેકચોક નામનુ ચૌટુ છે

એક છોકરો—સાહેબ, મારા બાપા એક દિવસ કહેતા કે, શહેરનો કોટ બધાયો, ત્યારે માણેકનાથ નામનો એક બાવો હતો તેણે એક ગોદડી કરી હતી તેમા તે સવા-રથી સાજ સુધી દોરા ભર ભર કરે, અને રાત થાય ત્યારે દોરા કાઢી નાખે, એટલે તે દિવસે ચણ્યો હોય એટલો કોટ પડી જાય આ વાતની ખબર બાદશાહને પડતા તેણે બાવાને બીજી કાઇ કરામત હોય તો તે બતાવવા કહ્યુ બાવાએ જણાવ્યુ કે, હુ બદનામા મોઢેથી પેસીને નાળચેથી નીકળી શુ બાવો પોતાની કરામત બતાવવાને બદનામા મોઢેથી પેસી નાળચેથી નીકળવા જાય છે, એટ-લામા બાદશાહે નાળચે અને બદનાને માઢે હાથ દઇને બાવાજીને રોકયા પછી એવી સરત થઈ કે માણેકનાથે કોટ પાડી નાખવો નહી અને બાદશાહે તના બદલામા તેનુ નામ રહે એવુ કરવુ એ ઉપરથી બાવાનુ નામ રાખવા ચૌટાનુ નામ માણેકચોક પડયુ હાલ તેને તિલક મેદાન પણ કહે છે

મહેતાજી—આ ચોટામા જુદી જુદી જાતના ગરમ તથા સુતરાઉ કપડા વેચાય છે સિવાય, બીજી તરેહવાર ચીજો મળે છે દરરોજ બપોરથી સાંજ સુધીમા લોકોનો મોટો જથો માલ ખરીદવા આવે છે આવા ભરાતા બજાર ને **ગુજરી** કહે છે, જુમામસ્જીદની દક્ષિણે **શાક બજાર** છે ત્યા શાક વેચાય છે નજીકમા **માડવીની પોળ** છે શહેરમાં એ પોળ મોટામા મોટી છે એમ કહેવાય છે કે, આ જગાએ અગાઉ નદી વહેતી અને મડદા બાળવામા આવતા પાળી આગળ **મશાણીઆ હનુમાનનુ** દહેરૂ છે પાસે નાણાવટીઓની તથા ઝવેરીઓની દુકાનો છે

આજે અહીથી ઘેર જઈએ

દિવસ ૫ મો.

મહેતાજી—બોલો, કાલે આપણે છેવટનુ શુ જોયુ?

છોકરા—**શાક બજાર**. માડવી

મહેતાજી—હવે પશ્ચિમમા ચાલ્યા, એટલે મોટામા મોટુ ચોકુ આવ્યુ વિલાયતી દવા છત્રી, ચિનાઈ વાસણ, મેવા અને ભાતભાતની ચીજ અહી મળે છે દર શુક્રવારે બજાર ભરાય છે તેનો લાભ લેવા ગામડામાથી ઘણા લોક આવે છે **અમદાવાદ** શહેર સ્થાપનાર સુલતાન **અહમદ** પહેલાના માનમા રબી ઉલ-આખરની તા ૪ થીએ અહીં મેળો ભરાય છે,

આ **ત્રણ દરવાજા** આવ્યા તેની નજીકમા **અશોકા** **ઍકૅની** શાખા છે દરવાજાની અદર કિલ્લો છે તે ભદ્રનો કિલ્લો કહેવાય છે કિલ્લાની પૂર્વમા **ખાસ બજાર છે.** **અસલના** વખતમા બાદશાહોનુ બજાર આ હતુ એ બજારમા પૂર્વ તરફથી પેસવાને આ દરવાજા છે ઉત્તર તરફથી પેસવાને **સીલાહ ફરોશ** જેને લોકો **સલાપોશ** કહે છે તે, અને દક્ષિણથી પેસવાને બારૂનો, એ પ્રમાણે દરવાજા હતા. એ દરવાજા પાડી નાખવામા આવ્યા છે.

ભદ્રના કિલ્લામા મહેલ હતો એ આઝમખાન નામના એક સરદારે બંધાવેલો હોવાથી, આઝમખાનનો મહેલ કહેવાય છે મહેલની અંદર ચોગાન છે તેમા દરેક બાજુએથી ઉતરવાના પગથીઆ અને કુઆરો છે આ જગ્યાએ હાલ પોસ્ટ ઑફિસ અને દિવાની કચેરીઓ થયેલી છે શહેરમા મોટી પોસ્ટ ઑફિસ આ છે ગામ પરગામથી આવતા કાગળો ફક્ત અહીં વહેચાય છે પરગામથી આવેલા પૈસા પણ અહીંજ મળે છે

પોસ્ટ ઑફિસની પાસે ભદ્રકાળી માતાનુ મંદિર છે કિલ્લાને મથાળે મધ્યમા એક મોટું ઘડિયાળ છે તે વાગે છે ત્યારે આખા શહેરમા સંભળાય છે અહીં ભદ્રનો દરવાજો છે નજીકમા મોટી તાર ઑફિસ છે

સામે પૂર્વમા મિ ફિલપોટ્શ સાહેબનુ બાવલું છે. એ સાહેબ અગાઉ આ શહેરના ડિસ્ટ્રિક્ટ જડજ હતા બાવલાની જોડે બાગ છે તે ટેમ્પલ ગાર્ડન કહેવાય છે સર રિચર્ડ ટેમ્પલ આપણા ઇલાકાના ગવર્નર સાહેબ થઈ ગયા તેમના નામ ઉપરથી બાગનુ નામ પડયુ છે

એક બાજુ ઉપર સરકારી મીડલ સ્કૂલ છે. જોડે હિમાભાઈ ઇન્સ્ટિટ્યુટ નામની લાયબ્રેરી છે

બીજી બાજુ ઉપર ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીનુ મકાન છે આ સોસાઇટી, ગુજરાતના લોકોમા વિદ્યાનો વધારો કરવાના તથા ગુજરાતી ભાષા સુધારવાના હેતુથી સ્થપાઇ છે તે વળી કેટલાક જાહેર ફંડોનો કારભાર કરે છે એના મકાન ઉપર પ્રેમાભાઈ હોલ બાંધેલો છે તેમા જાહેર ભાષણો થાય છે પાસે ખાન બહાદુર જહાંગીરજીનો બંગલો તથા કારંજાવાળાનુ મકાન છે તેમા બેંક ઑફ ઈન્ડીઆની શાખા છે કરંજ એટલે હોજ આ જગાએ અગાઉ હોજ હતો તે પહેલા કરંજ અને પછીથી કારંજ કહેવાયો કારંજાવાળાના મકાનની નીચે ભોયરૂ છે તે હોજ હતો વાયવ્ય ખૂણામા મલેકશાબાનની મસીદ

છે દક્ષિણે શાહઆલમની મસીદ છે નૈઋત્ય ખૂણામા અલેફના મસીદ છે અગ્નિ ખૂણામા હોપ માર્કીટ છે ઉત્તર તરફની સડક ઉપર પારસીઓની ધર્મશાળા છે. તેની ઉત્તરે નવાબ સુજાતખાનની મદ્રેસા, મસીદ અને રોજો છે. આ સમીદમા આરસપહાણનુ કામ ઉત્તમ છે નજીકમા ભીડભંજન હનુમાનનું દહેરૂ છે

આજે આટલુ યાદ રાખજો

દિવસ ૬ ઠ્ઠો.

મહેતાજી—કેમ, કલ્યાણરાય ? ગઈ કાલે આપણે કયા સુધી આવ્યા ?

કલ્યાણરાય—સાહેબ, ભદ્રની માહેના કેટલાક મકાન જોયા

મહેતાજી—આજે ભદ્રની અંદરની સરકારી ઑફિસ આપણે જોઇશુ ભદ્રના કિલ્લામા પોસ્ટ ઑફિસની પાસે, ખૂણામા દિવાની ખાતાની કચેરીઓ બેસે છે તેમા ડિસ્ટ્રિક્ટ અને સેશન્સ જડજ, જોઇન્ટ જડજ અને આસિસ્ટન્ટ જડજ સાહેબની કોર્ટ, સ્મોલકોઝ કોર્ટ, ફર્સ્ટક્લાસ સબોર્ડિનેટ જડજ સાહેબની કોર્ટ અને જોઈન્ટ સબ જડજ સાહેબની કોર્ટ છે નજીકમા ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટનુ દફતરખાનુ અને દિવાની જેલ છે. લેવડદેવડની ફરિયાદ સાભળનારને સબોર્ડિનેટ જડજ કહે છે તેમના ઉપરી ડિસ્ટ્રિક્ટ જડજ છે સબોર્ડિનેટ જડજના ચૂકાદા ઉપરની અપીલ આ જડજ સાભળે છે તેજ જડજ સેસન્સ જડજ તરીકે ખૂન તથા લૂટફાટ વિગેરેના મોટા ફોજદારી ગુન્હા સાભળી તેમનો નિકાલ કરે છે

બીજુ સરકારી ખાતુ કેળવણી ખાતું છે આપણી નિશાળો ઉપર ડેપ્યુટિ ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ તપાસ રાખે છે તેમના ઉપરી ઉત્તર વિભાગના ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ છે

તેમની ઑફિસ ભદ્રના દરવાજાની અંદર આવેલી છે

ભદ્રના દરવાજા જોડે તાર ઑફિસ છે

જોડાજોડ પશ્ચિમમા એક્ઝિક્યુટિવ એન્જીનિયર સાહેબની ઑફિસ છે આ અધિકારી જાહેર મકાનો તથા રસ્તા વિગેરે બનાવરાવે છે અને તેમને દુરસ્ત રખાવે છે

પશ્ચિમમા નદી છે

એક છોકરો—સાહેબ, એ નદી મ દીઠી છે

મહેતાજી—નદીમા પાણી વરસાદનુ છે આપણે આપણા ઘરમા જોઇએ છીએ કે, ઇન્હામણા અગર ચાહદાનીમા પાણી ભરી, તને ચૂલા ઉપર મુકયા હોય, તો તેમાથી વરાળ નીકળે છે એ જ પ્રમાણે સૂરજના તાપથી પાણીની વરાળ થઇને, ઉંચે જાય છે તેના વાદળા બની વરસાદ આવે છે જમીનના ઉંચા ટેકરાને ડુંગરા કહે છે તેમાથી મીઠા પાણીનો પ્રવાહ નીકળીને ઢળતી જગ્યા ઉપર થઇને જાય, અને સમુદ્રને કે સમુદ્રના કાંટાને અથવા બીજીના ગણને મળે, તે નદિ કહેવાય ખારા પાણીના મોટા સમુહને સમુદ્ર કહે છે

એક છોકરો—સાહેબ મારા બાપા ડાકતર છે તેમની ઇસ્પિતાલમા વરસાદનુ માપ લે છે એ શુ ?

મહેતાજી—વરસાદ કેટલો પડયો, તે જાણવાની જરૂર છે, તેથી તેનુ માપ લેવામા આવે છે તે માપ ઇન્ચથી લેવાય છે જે પ્રદેશ ઉપર વરસાદ પડે, તે બિલકુલ સપાટ હોય, અને આખા વર્ષમા પડેલુ પાણી જમીન ચૂસે નહિ, તાપથી સુકાય નહિ, અને વહિ ન જતા જેમનુ તેમ રહે, તો જેટલા ઇન્ચ ઊંડુ પાણી થાય તેટલા ઇન્ચ વરસાદ પડયો એમ ગણાય છે આપણા શહેરમા વર્ષે સરેરાશ ૨૫–૩૦ ઇન્ચ વરસાદ પડે છે નુરમહંમદ, બોલ આપણી વાત કયાથી નડી છે ?

નુરમહંમદ—સાહેબ, આપે છેવટે કહ્યુ કે પશ્ચિમમા નદી છે

મહેતાજી—એ નદીનુ નામ સાબરમતી છે અમદા

વાર શહેર તેને કાઠે છે

ભદ્રમાથી નીકળી, નદી તરફ જતા **ઇમ્પીરીઅલ બેંકની શાખા** છે અહીં સરકારી નાણા રહે છે, તેની લેવડદેવડ થાય છે અને લોકો વ્યાજે નાણા મૂકી શકે છે તેની પાસે એક નાનો કિલ્લો હતો તેમા કેટલાક સરકારી અમલદારોની ઓફિસો હતી

શહેરમા બનતા ગુન્હા ઉપરની ફરિયાદો **સિટિ મેજીસ્ટ્રેટ** સાભળે છે

વાકાની આવક ઉપરનો કર એકઠો કરનાર, અને સરકારના નાણા સબધી બિલ તથા સરકારી નોકરોના પગાર અને પેન્શન વિગેરે સરકારી તિજોરીમાથી આપવાનુ મજુર કરનાર, તે **ઇન્કમટેક્ષ કલેક્ટર**. અને **ટ્રેઝરી ઓફીસર** કહેવાય છે

ભાડાચિઠ્ઠીઓ અને જૂદી જૂદી જાતના દસ્તાવેજ વિગેરેની સરકારી નોધ રાખનાર તે **તે સબ રજીસ્ટ્રાર છે.**

આખા જિલ્લાની મહેસુલ ઉઘરાવનાર જિલ્લાના ઉપરી, ત **કલેક્ટર સાહેબ** કહેવાય

ઉપરના તમામ અધિકારીઓની તથા શહેરની માપણી કરનાર **સિટિ સર્વે ઓફિસરની ઓફિસ** આ જગાએ હતી તે સન ૧૯૧૯ ના એપ્રિલ માસના તોફાનમા બળાયાથી હાલમા ફરીથી ભદ્રમા થઈ છે

નજીકમા **બારદરી દરવાજો** છે પૂર્વ તરફ જતા ઉત્તર દસક્રોઈ તાલુકાના **મામલતદાર** સાહેબની **કચેરી** છે તેની એક બાજુએ **લાલ દરવાજો** છે બીજી બાજુએ **સીદીસૈયદની મસીદ** છે તેની પશ્ચિમ તરફની બે બારીઓમા ડાળીઓ સાથેનુ ઝાડનુ કોતરકામ છે એની છબીઓ વિલાયતમા લઈ જવામા આવે છે

આજે આટલેથી અ ગમ લો

દિવસ ૭ મો

મહેતાજી—ડાહ્યાભાઇ, ગઇ કાલે આપણે શું શું જોયું ?

ડાહ્યાભાઇ—સાહેબ **સીદી સૈયદની** મસીદ જોઇ

મહેતાજી—આપણે પાછા ભદ્રમાં નદી તરફ પેસો. આપણાં કેળવણી ખાતાના ઉત્તર વિભાગના **ઇન્સ્પેકટર** સાહેબની ઓફિસ આગળ થઇને, નદી તરફ જતાં એક મસીદ આવે છે આ મસીદ અમદાવાદ શહેર સ્થાપનાર અહમદશાહ બાદશાહે પહેલ વહેલી બાંધેલી, એમ કહેવાય છે, નજીકમાં **મહાદેવનો ઓટો** છે ત્યાં **ત્રણ મંદિર** તથા મહાદેવના દેવાલયો છે **જોડે ગણેશ બારી** તથા **માણેક બુરજ** છે શહેરની સ્થાપના કરતી વખતે, આ બારી પ્રથમ કરેલી એમ કહેવાય છે **માણેક બુરજ** શહેરના પાયાના પત્થરની આસપાસ બાંધ્યો છે એમ મનાય છે આ બુરજની અંદર **માણેક કુવો**, એ નામનો એક કુવો હતો તે પુરી નાખ્યો છે

એક છોકરો—સાહેબ, પેલા માણેકનાથ બાવાની વાત કરી તે વાતમાં આવેલો બદનો આ બુરજની નીચે રાખ્યો છે તેથી બુરજનું નામ **માણેક બુરજ** પડ્યું છે, એમ કહેવાય છે

મહેતાજી—બારીને આગેથી શહેરમાં પેસીએ, તો નજીકમાં મઝેનો બગીચો છે તે જુઓ

આપણાં મહાકૃપાળુ મર્હુમ મહારાણી શ્રીવિક્ટોરિઆના માનમાં એ બગીચો કરવામાં આવેલો છે તે **વિક્ટોરીઆ ગાર્ડન** કહેવાય છે તેમાં મહારાણીનું સુંદર બાવલું મૂકેલું છે પાસે શેઠ **બહેચરદાસ અંબાઇદાસની મીલ** છે

આપણે અહીં ચાલીએ છીએ, તે સડકને **ઓલીફન્ટ** રોડ કહે છે આ રસ્તા ઉપર **મિશન સ્કુલ, પ્રાર્થના સમાજનું મંદિર** અને **મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ** છે **મીશન સ્કુલમાં** ઇંગ્રેજી શિખવાય છે તેનો વહિવટ આઇરીશ પ્રેસ્બિટેરિઅન લોકો કરે છે **પ્રાર્થના સમાજ**, એ ઇશ્વરને

નિરાકાર ધારી, તેની ભક્તિ કરનાર મંડળ છે એલ્સ ટ્રેનિંગ કોલેજમા ઉંચા પ્રકારની ગુજરાતી કેળવણી આપવામાં આવે છે તેમાં શિખનાર વિદ્યાર્થીઓ પાછળથી નિશાળના મહેતાજી થાય છે નજીક સ્ત્રીઓ માટેની શાળા છે, તે ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ કહેવાય છે

સામે સ્ત્રીઓ માટેની લાયબ્રેરી છે. તે મહુમ રા. બા. ભોળાનાથ સારાભાઇની યાદગીરીમા સ્થપાયેલી હોવાથી, ભોળાનાથ લેડીઝ ઇન્સ્ટિટયુટ કહેવાય છે

નજીકમા પારસીઓની અગીઆરી છે

એક પારસી છોકરો—સાહેબ, એ જગા ઉપર શેઠ ખરશેદજી બહેરામજી નાણાવટીવાળી અગીઆરી હતી આ આતશ દાદગા તથા પાસેની ચેહલા અને તેને લગતા મકાનો શેઠ નવરોજી તથા શેઠ જહાગીરજી પેસ્તનજીએ તેમના માતાજી તથા પિતાજીના પુણ્યમા ધર્મના કામ માટે આપ્યાં છે.

મહેતાજી—આ રસ્તો આસ્તોડીઆનો આવ્યો, ચકલામા દસ્તુરખાનની મસીદ છે એમ કહેવાય છે કે શહેરનો કિલ્લો સુધારવાનુ કામ ચાલતુ, ત્યારે તેની પાછળ રોકાએલા દરેક મજુરની પાસેથી રોજ એકેક બદામ લઈ એકઠી કરેલી રકમમાથી આ મસીદ, બાધવામા આવી અહીં કાજીનુ ધાબુ છે અગાઉ ત્યા ભણવાને મદ્રેસા હતી પછી આસ્તોડીઆ દરવાજે જઇએ ત્યા આગળ રાણી શિપ્રાની મસીદ છે એ મસીદ અમદાવાદ વસાવનાર સુલતાન અહમદની રાણી શિપ્રાની છે

દિવસ ૮ મો.

મહેતાજી—કેમ, હરિલાલ, ગઈ કાલે આપણે કયા સુધી આવ્યા ?

હરિલાલ—સાહેબ, આસ્તોડીઆ દરવાજા સુધી આવ્યા

મહેતાજી—પશ્ચિમમા જમાલપુરનો અને પછી ખાન

જહાનને દરવાજો આવશે આસ્તોડીઆ અને જમાલપુર રની વચ્ચે જુદો દરવાજો હતો તે હવે બંધ કરી દીધા છે. જમાલપુરમા સરકારી દવાખાનુ, પોસ્ટ ઓફિસ તથા એક મોટો કિલ્લો છે તે કિલ્લાને ગાયકવાડની હવેલી કહે છે તેમા આ શહેરની પોલિસના ઉપરી ઇન્સ્પેક્ટરની ઓફિસ છે ચોરીઓ તથા ખૂન અને લૂટફાટ વિગેરેના ગુન્હા ના બને અને લુચ્ચા લોકોનો ભય રહે નહિ, તે ઉપર પોલીસ ખાતુ દેખરેખ રાખે છે પુર્વ તરફ એક નાનો કિલ્લો સીદી શાલમની હવેલી અને રોજો છે પૂર્વમાં કાચની મસીદ છે ઉત્તર તરફ નવ લાબી કબરો જોડાજોડ છે, તેને નવ પીર કહે છે કર્નલ ગાર્ડે અમદાવાદ શહેર લીધુ ત્યારે જમાલપુર દરવાજેથી હલ્લો કર્યો હતો તે દરવાજાની પાસે હિમ્મતખાનની મસીદ છે જમાલપુરમા રબઉલ આખરની તા ૧ – ૧૧ને રોજ હજરત પીરાન પીર સાહેબનો ઓરસ ભરાય છે

ખાનજહાન દરવાજે જુનુ વોટરવર્કસ હતુ નજીકમા ઇશ્રે ઓનુ કબરસ્તાન છે ઉત્તરમા રાયખડ દરવાજો આવ્યો

એક છોકરો—સાહેબ, આપણે એમને એમ ઉત્તર દિશામા ચાલ્યા, એટલે ગઇ કાલવાળો એલિફન્ટ રોડ આવ્યો

મહેતાજી—ફિમેલ ટ્રેનિગ કોલેજથી ગાર આઘે જઈ, ઉત્તર દિશાની સડક ઉપર ચઢ્યા

એક છોકરો—સાહેબ, એ કોઠો આવ્યો

મહેતાજી—એ મકાન મ્યુનિસિપાલિટીનું છે અને સાધારણ લોકો કોઠાના નામથી ઓળખે છે શહેરના રસ્તાસાફ રખાવવાનુ, દીવાબતી સળગાવવાનુ, લોકોની સુખાકારી સભાળવાનુ તથા શરૂઆતની કેળવણી આપવાનુ એ કામ મ્યુનિસિપાલિટી કરે છે. સરકાર તરફથી નીમાએલા અને લોકો તરફથી ચુંટાયેલા સભાસદો વડે મ્યુનિસિપાલિટીનો કારભાર ચાલે છે સભાસદો ચુટવાનુ કામ દર ત્રણ ત્રણ વર્ષે થાય છે મ્યુનિસિપાલિટીના સભાસદો કાઉન્સિલરો કહેવાય છે તેમના ઉપરીને પ્રેસિડન્ટ કહે છે

એક છોકરો—સાહેબ, પેલા અનાજના ઢગલા પડયાછે.

મહેતાજી—એ દાણાપીઠું કહેવાય છે અહીં અનાજ વેચાય છે ત્યા આગળ દક્ષિણ દસક્રોઇ તાલુકાના મામલતદાર સાહેબની કચેરી છે

આગળ ચાલ્યા, એટલે જુમામસીદ અને શાક બજાર આવ્યા ત્યા થઇને રાયપુરમાં જઇશુ આ રસ્તો મદનગોપાળની હવેલી તરફનો છે વચમા એક લાયબ્રેરી છે તે શેઠ વીરચંદ દીપચંદના ખરચે ચાલે છે ત્યા લોકોને મફત વાચવા દેવામા આવે છે રાયપુરમા પેસતા, વડનગરા નાગરના હાટકેશ્વર મહાદેવનુ દેવાલય છે રાયપુર ચકલામા પોસ્ટ ઓફિસ છે દક્ષિણમા દરવાજો છે ત્યા આગળ મોરલીધરનું મંદિર અને છબીલા હનુમાનનુ દહેરૂ છે આજે આટલુ ——

દિવસ ૯ મો.

મહેતાજી—રેવાશંકર બોલ, જેના કોતરકામની છબીઓ વિલાયત જાય છે તે મસીદનુ નામ શુ ?

રેવાશંકર—સાહેબ, સીદીસૈયદની મસીદ

મહેતાજી—ત્યાથી પશ્ચિમમા ખાનપુર આવ્યુ ત્યા એક પથ્થરની મસીદ અને શાહ વઝીરૂદીનનો રોજો છે આ રોજામા અકબર બાદશાહના વખતમા પાઠશાળા હતી, તેમા અબદુલ ફજલ અને ફૈઝીએ વિદ્યાભ્યાસ કર્યો બીજો, અબદુલ વહાફ સાહેબનો રોજો છે ત્યાં વહેમી લોકો ભૂત કાઢવાને જાય છે

મોહરમ માસની ૧૦ મી તારીખે તાબુત ઠડા કરવાના હોય છે તે દિવસે આસપાસના ગામડામાંથી તથા શહેરમાથી ઘણા લોક એકઠા થાય છે, તાબુતોને ખાનપુર દરવાજા બહાર લઇ જઇ, નદી આગળ ઠડા કરવામા આવે છે

ઉત્તરે શાહપુર છે ત્યા રા. બા. રણછોડલાલની માલ

છે. નજીકમા શેકડીયા હનુમાનનુ દહેરૂ છે શાહપુર ચકલાની અંદર શેખ હુસેન અહમદ ચીતશીએ બંધાવેલી મસીદ છે તે દુબળ ઓલીયાની મસીદ કહેવાય છે

પુર્વમા ઇડરિયા વિભાગ આવ્યો દરવાજાને દિલ્હી અથવા ઇડરીયો કહે છે અહી સરકારી હાઇસ્કુલ છે

શાહપુર અને દિલ્હી દરવાજા વચ્ચે હલીમની ખડકી હતી તે બંધ કરેલી છે આસ્તોડીયા અને જમાલપુર દરવાજાની વચ્ચે બંધ કરેલા મુંદા દરવાજાને તથા આ ખડકીને વિષે લોકો એમ બાને છે કે એ બે દરવાજા ઉઘડે તો શહેરમા ખૂનરેઝી થાય

ઇડરિયામા કુતબ-ઉદ્-દિનની મસીદ અને શેઠ બહેચરદાસનું દવાખાનું છે દરવાજાની પાસે પોસ્ટ ઓફિસ છે પૂર્વમા દરિયાપુરમાં અચરતલાલ વેરાગીનું અન્નક્ષેત્ર છે ચકલા આગળ શેઠ ડાહ્યાભાઇ અનોપચંદની વાડી છે તેની સામે બાહાફીજખાનની મસીદ છે

દક્ષિણે મીરજાપુર છે ત્યા કસાઇ બાટલો અને રાણીની મસીદ છે નજીકમા મુસાફરી બંગલો અને તે સામે પ્રોટેસ્ટંટનુ દેવળ છે બીજી બાજુ રૂમન કેથાલિકનું દેવળ અને ખ્રિસ્તિ સાધુ તથા સાધ્વીઓને રહેવાની જગા છે

પૂર્વમા દરિયાપુર દરવાજો તથા પ્રેમ દરવાજો છે પ્રેમ દરવાજા આગળ જાનવરોનુ દવાખાનુ છે

અહીંથી દક્ષિણમા પાંચપટી અને કાળુપુરમા જવાય છે કાળુપુરમા સકરખાનની મસીદ છે

એક છોકરો—સાહેબ, અહીંથી દક્ષિણમા પાચકુવાનો દરવાજો આવ્યો, એટલે આપણે શહેરની બધી દિશાએ ફરી વળ્યા પણ મારા ધર્મનુ સ્વામિનારાયણનુ મંદિર આપે બતાવ્યુ નહિ

મહેતાજી—ધીરજલાલ, સબુર રાખ શહેરના બધા

દરવાજા આપણે જોઇ વળ્યા, એ ખરી વાત, પણ શહેરની અંદરનો થોડોક ભાગ હજુ જોવાનો રહ્યો છે, તે હું તમને બતાવીશ

ધિરજલાલ—ઠીક સાહેબ,

મહેતાજી—**મીરજાપુરથી** પૂર્વમા **નગરશેઠનો** વંડો આવશે જોડે મોટામા મોટું દવાખાનુ છે તે **સિવિલ હોસ્પિટલ** કહેવાય છે આ દવાખાનામા મોટા ડોકટર સાહેબ રહે છે, તે **સિવિલ સર્જન** સાહેબ કહેવાય છે આખા જિલ્લામા ઉપરી ડોકટર સાહેબ એ છે લગોલગ આખ માટેનુ દવાખાનુ છે

પાસે **આનંદભુવન, શાંતિભુવન, માસ્તર થીયેટર** અને **ભારતભુવન** નામની નાટકશાળાઓ છે

નજીકના પથ્થર કુવા આગળ પીરમદશાહનો રોજો છે ત્યા પીરમદશાહને દાટેલા છે એ જગાએ અગાઉ શહેરની ભાગોળ હતી એમ કહેવાય છે જમાદી-ઉલ-અવલના તા ૨૬ મીએ પીરમદશાહનો ઓરસ ભરાય છે તે એકદર ત્રણ દિવસ ચાલે છે બીજુ આવતી કાલે

દિવસ ૧૦ મો.

મહેતાજી—ગઈ કાલે આપણે પીરમદશાહના રોજા આગળ આવ્યા, ત્યાથી રસ્તો ચૌટામા જાય છે આ ભાગને **પાનકોરનુ નાકુ** કહે છે

પૂર્વમાં ઝવેરીવાડ છે ત્યા શેઠ પ્રેમાભાઇનુ **મહાવીર સ્વામીનું, ચિંતામણિનું, સંભવનાજીનું** અને **આદિનાથજીનું** એ પ્રમાણે શ્રાવક કોમના મદિર છે આદિનાથજીના મદિરમા ભોયરામા મોટા ત્રણ **બિંબ** જોવા લાયક છે ત્યાથી થોડે છેટે ઉત્તરમા ખોડાં ઢોરનુ મકાન છે તેમાં પશુ તથા પક્ષિઓને પાળવામા આવે છે. નજીકમા **હુસતી-**

બીબીનો ગોખલો છે ત્યા રોતા છોકરાને હસતા કરવાની માનતા માનવામા આવે છે પાસે **અંદુસ સાહેબનો** રોજો છે

ઈશાન ખુણામા **સ્વામિનારાયણનુ મંદિર** છે ત્યા આગળ ચૈત્ર સુદ ૯ એટલે રામનવમીને દિવસે મેળો ભરાય છે દક્ષિણમા **રામજીનુ મંદિર** છે પછી કબરો છે તેમાં એક કબર નવ ગજ લાબી છે તેને **નવગજાપીર** કહે છે નજીકમા **અબાજી માતાનૂ મંદિર** છે કેમ ધીરજલાલ, તને હવે સંતોષ થયો?

ધીરજલાલ—હા, સાહેબ

માહેતાજી—ઝવેરીવાડમા થઇ, **રીચીરોડ** આગળ જઇએ ત્યા ઉપર નહિ ચાલતા, નીચે ઉતરીએ અહી કંદોઇ **ઓળ** છે અહીંથી કાળુપુરમા જવાય છે ચોમાસામા અહીં પાણી બહુ વહેતુ હોવાથી, આ જગ્યાને કાળુપુરનો **વહેળો** કહે છે પાસે **ડોશીવાડાની પોળ** આવી એ પોળને મોઢે **શેઠ મગનભાઈનુ અષ્ટાપદજીનુ શ્રાવકોનુ** દહેરૂ છે અંદરના ભાગમા **ગોસાઇજી મહારાજનુ મંદિર** છે, તેમા **નટવરલાલ** તથા **શામલાલ**ની મૂર્તિયો છે

કાળુપુર તરફ જતા, **ટંકશાળ** આવે છે ત્યા હાલ છોકરાઓની ઇંગ્રેજી નિશાળ તથા છોકરીઓની ગુજરાતી નિશાળ બેસે છે અહીંથી સીધા જશો એટલે કાળુપુર દર-વાજે જઇને, ઉભા રહેશો, આ પ્રમાણે શહેરના માહેના ભાગની મુસાફરી પુરી થઈ

યાદ રાખજો કે, અમદાવાદ શહેરની વસ્તી આશરે ત્રણ લાખ માણસની છે મુખ્ય જાતો હિંદુ, મુસલમાન, પારસી અને ખ્રીસ્તી છે માણેકચોકની આસપાસ અથવા શહેરના મધ્ય ભાગમા નાગર, ક્ષત્રિ અને બ્રાહ્મણ વિગેરે ઉંચ હિંદુ વર્ણ રહે છે દક્ષિણ ભાગમા ભાવસાર તથા કણબી વિગેરે રહે છે પૂર્વ ભાગમા વાણીઆ, કણબી તથા મુસલમાનની વસ્તી છે. ઉત્તર ભાગમા કાળુપુરમા વહોરા વસે છે, ઉત્તર

ડરિયામા તથા શાહપુરમાં હિંદુ તથા મુસલમાન રહે છે અને ભદ્રના ભાગમા મુસલમાન, પારસી, તથા દક્ષિણીની વસ્તી મુખ્ય છે

ભાષામા સાધારણ રીતે ગુજરાતી બોલાય છે ઇગ્રેજી કેળવણીનો લાભ દિવસે દિવસે વધારે લેવાતો જાય છે, તેથી ઇંગ્રેજી ભાષા ઘણેખરે ઠેકાણે વાતચીતોમા વપરાવા લાગી છે ઘણા ખરા મુસલમાન ઉર્દુ ભાષા બોલે છે આ બધુ યાદ રાખજો આજે જાઓ

દિવસ ૧૧

મહેતાજી—આજથી શહેર બહારની જગા આપણે જોઇએ સ્ટેશનથી શહેરમા પેસતા **પાંચકુવા** દરવાજા સુધીની જગા આપણે જોઇ લીધી છે. હવે **સારંગપુર** દરવાજા બહાર જઇએ

અહીં આગળ **માધવબાગ** છે તે મર્હુમ શેઠ ચિનુભાઇએ પોતાના મર્હુમ પિતાશ્રી રા માધવલાલ રણછોડલાલની યાદગીરીમા કરાવ્યો છે તેમા રા. બા. રણછોડલાલ છોટાલાલનુ બાવલુ છે બાગની નજીક **મીઠાના** એજન્ટની વખાર છે એ નાકુ ખારાઘોડાથી આવે છે અને લોકોને વેચાતુ આપવામા આવે છે નજીકમા કોટેશ્વર અને રણમુક્તેશ્વર મહાદેવના દેવાલય છે રેલ્વેની સડક ઓળગીએ એટલે **શેઠ માધવલાલની મીલ** આવે છે

એ સડકે ચાલતા **સરસપુર** નામનુ પરૂ આવે છે એની આસપાસ કોટ છે પરાને ચાર મોટા અને એક નાનો મળી પાંચ દરવાજા છે, અદર સરકારી નિશાળ, પોસ્ટ ઓફિસ, પોલિસની ચોકી અને દવાખાનુ છે પરાની પાસે

શાંતિદાસના જુના દેવાલયનાં ખંડેર છે. દક્ષિણે મલેકસાબાન તળાવ છે, તેની ઉતરે શિયા વહોરાઓના મુલ્લાં સાહેબનો રોજો છે ત્યા જમાદી-ઉલ-આખરની ૧૭ મી તારીખે ઉરસ ભરાય છે

સારંગપુર દરવાજેથી એક સડક ગોમતીપુર જાય છે. બોલ, ચુનીલાલ, સારંગપુર દરવાજો મૂકીશું એટલે કયો દરવાજો આવશે ?

ચુનીલાલ —સાહેબ, રાયપુર દરવાજો

મહેતાજી—રાયપુર અને સારંગપુર દરવાજાની વચ્ચે વડની ગેટના દરવાજો તે કાઢ્યો છે એ દરવાજા બહાર રા. સા મહીપતરામનું અનાથાશ્રમ છે, ત્યા નિરાધાર ગરીબ છોકરાને છોકરીને કેળવવામા આવે છે રાયપુર દરવાજા બહાર ભવાનીપરૂ, રઘનાથપરૂ, અને કંગાલપરી એ નામના ત્રણ નાના પરા છે આ દરવાજેથી એક સીધી સડક કાંકરિયા તળાવ ઉપર જાય છે એ સડકે જતા પહેલા કામનાથ મહાદેવ આવે છે જોડે આપાશાવની લાયબ્રેરી છે પછી શિયા વહોરાઓના મુલ્લાં સાહેબનો રોજો છે પછી દીવાસળીઓનું કારખાનું છે. તે પછી કાંકરીઉં તળાવ આવે છે આ તળાવ ઉપર તમા રામાના ઘણા આવી ગયા હશો

કેટલાક છોકરા—હા, સાહેબ, અમે ઘણીવાર અહી આવ્યા છીએ

મહેતાજી—આ તળાવ ઘેરાવામા એક મૈલ કરતા વધારે છે તેની સઘળી બાજુએ પથ્થરના પગથીઆ છે તળાવની વચ્ચે બગીચો છે તે નગીનાવાડી કહેવાય છે ત્યા આવવા જવાને, તળાવમા સડક કરેલી છે એમ કહેવાય છે કે કુતુબશાહે પોતાના પિતાની હયાતીમા આ તળાવ કર્યું. આ તળાવનુ નામ પડવાનુ કારણ, કેટલાક એમ કહે છે કે

એ તળાવ ખોદતી વખતે તેમાંથી કાંકરા નીકળ્યા; કેટલાક કહે છે કે પોતાના પુત્રે કરવા માંડેલું કામ જોવાને મહમદશાહ આવ્યા, ત્યારે તેમના પગમાં કાંકરો પેઠો; તેથી આ નામ પડ્યું. કુતુબશાહના નામ ઉપરથી એને હોઝે-કુતુબ પણ કહે છે વળી એમ ધારવામાં આવે છે કે, અમદાવાદ શહેરની જગાએ અગાઉ કર્ણાવતી નગરી હતી, તે વખતે કરણસાગર નામનું તળાવ હતું, તો તે તળાવ કદાચ આ હશે અહીં આસો સુદ ૧૦ મે, એટલે દશેરાને દિવસે, લોકો રાખડીઓ છોડવાને આવે છે, અને મેળો ભરાય છે નજીકમા મણીપુર નામનું ગામ છે તળાવની પશ્ચિમ તરફની પાળ ઉપર વલંદાઓનું કબરસ્તાન છે ઇશાન ખૂણામા શુશકર અને હેડકી નામનાં તળાવ છે રાયપુર દરવાજા પછી કયો દરવાજો આવશે સોમનાથ?

સોમનાથ—સાહેબ, આસ્ટોડીઆ દરવાજો આવશે

મહેતાજી—આ દરવાજા બહાર કાગડાપીઠ છે ત્યાં પતિયલ લોકોનો આશ્રમ છે. તેમને ધર્માદામાં ખીચડુ ખવરાવવામાં આવે છે. અહીંથી બે સડક છે ત્યાંથી નવાપરાની બહુચરાજી માતાના મંદિર આગળ થઇને, શાહઆલમના રોજાએ જવાય છે

એક છોકરો—સાહેબ, ત્યાંની હકીકત હું જાણું છું

મહેતાજી—ત્યારે, તું કહે, ઈનાયતખાં

ઈનાયતખાં—શાહઆલમ એ વટવાવાળા ધાર્મિક પુરુષ કુતુબ-ઉલ-આલમના પુત્ર હતા. તેમણે વટવા અને શહેરની વચ્ચે આવેલા રસુલાબાદમાં પોતાનું રહેઠાણ રાખ્યું. તે મરી ગયા પછી એક ઉમરાવે તેમની કબર ઉભી કરી, તેમાં ફરીથી મોટા સુધારો થયો, તે શાહઆલમનો રોજો કહેવાય છે. તેને પિત્તળનાં બારણાં છે. ત્યાં એક મોટું ટાંકું તથા મસીદ છે.

મહેતાજી—જમાલી ઉલ-આખરની તા ૧૯ મીના રોજ

શાહઆલમ સાહેબના ઓરસનો જખરો મેળો ભરાય છે. તેમા સુરત અને મુંબાઈ વિગેરે સ્થળેથી ઘણા લોકો આવે છે એ મેળો બે ત્રણ દિવસ સુધી ચાલે છે એજ મહીનાની તા ૧૩ મીને રોજ આજ ઠેકાણે સ્ત્રીઓનો મોટો મેળો ભરાય છે, તેને બીબીઓનો મેળો કહે છે,

અહીં નજીકમાં ચંડાળા નામનું મોટું તળાવ છે આજ અહીંથી અટકીશું.

દિવસ બારમો.

મહેતાજી—બોલ સોમેશ્વર, આસ્ટોડીઆ દરવાજા પછી કયો દરવાજો આવશે ?

સોમેશ્વર—જમાલપુર દરવાજો આવશે, સાહેબ

મહેતાજી—આ દરવાજા બહાર હિમાતનો રોજો અને એક જબરૂ ટાંકુ છે દરવાજાની સામે જગન્નાથજીનુ મંદિર છે ત્યાથી અશાડ સુદ ૨ ને દિવસે રથને કાઢી શહેરમા ફેરવવામા આવે છે નજીકના શાહવાડી ગામના મહાદેવ આગળ, શ્રાવણ માસના ત્રીજા સોમવારે મેળો ભરાય છે દરવાજા બહાર શ્રાવકોના સિદ્ધાચલપટનો મેળો કાર્તક સુદ ૧૫ ને દિવસે ભરાય છે દરવાજા બહાર સપ્તઋષિનો આરો છે અહીં ભાદરવા સુદ ૫ મે ઋષિપંચમીનો મેળો ભરાય છે મી ભાઇશંકર નાનાભાઇએ પોતાનાં માતુશ્રીના નામ ઉપરથી કૃષ્ણતિર્થ નામનું એક સ્મશાનગૃહ અહીં બંધાવ્યુ છે, તેથી મડદાંને બાળવાની તથા દાટવાની સવડ સારી થઇ છે. નજીકમાં બહેરામપરનો આરો છે એક બીજો આરો સારો બાંધેલો છે. તેને ચીપળાનો આરો કહે છે.

પછી ખાનજહાન દરવાજો આવ્યો. તેની પાસે ખ્રિસ્તી લોકોનું કબરસ્તાન છે.

પછી રાયખડ દરવાજો આવે છે, ત્યાં કાંઈ જાણવા જેવું નથી. તે પછીના દરવાજાનું નામ શું, મોહનલાલ?

મોહનલાલ—ગણેશ બારીનો દરવાજો સાહેબ

મહેતાજી—અહીં નદી ઉપર પૂલ બાંધેલો છે. તે ઉપર થઇને નદીને પેલે પાર જવાય છે પૂલના શહેર તરફના છેડા આગળ પાદશાહી હમામખાનું એટલે ન્હાવાની જગ્યા છે. શહેરનો કોટ ચણવાનું કામ ત્યાંથી શરૂ થયેલું એમ કહેવાય છે. એ પૂલને એલીસબ્રિજ કહે છે. પ્રથમનો પૂલ ભારે રેલમા તણાઇ ગયાથી આ પૂલ સન ૧૮૯૨ માં બાંધ્યો છે

સામે પાર ગુજરાત કોલેજનું સુંદર મકાન છે. તેમા ઇંગ્રેજી ઉંચી કેળવણી અપાય છે

ગણેશ બારીના દરવાજા પછી મહાદેવનો આરો મૂકયા બાદ ખરાદરીનો, ખાનપુરનો અને પછી શાહપુરનો દરવાજો આવે છે, ત્યા જોવા જેવું કાંઇ નથી

આગળ હવે કયે દરવાજે જવાશે, પ્રતાપરાય?

પ્રતાપરાય—સાહેબ, દિલ્હી દરવાજે

મહેતાજી—દિલ્હી દરવાજાની બહાર નીકળતાં ડાબા હાથની સડક છે ત્યાથી દુધેશ્વરના આરે જવાશે અહીં કેટલાક હિંદુ લોકો મડદાં બાળે છે અહીં આગળ ચંદ્રભાગા નામની નદીનો સગમ, સાબરમતી નદીની સાથે થાય છે, તેથી તે આરો વિશેષ પવિત્ર મનાય છે હિંદુઓ પોતાના પર્વના દિવસે અહીં ન્હાવા માટે આવે છે. અહીં આગળ અકબરશાહે ત્રીજા મુજફરને હરાવી ગુજરાતનું રાજ્ય જીતી લીધું. આ આરે કૂવા ખોદેલા છે, સંચાની મદદથી તેમાંથી પાણી કાઢી, જમીનમા નાખેલા નળવડે તે પાણી ઘેર ઘેર પહોચાડવામા આવે છે. આ કામ કરનાર ખાતાને વોટરવર્કસખાતું કહે છે.

આ સડકે ઇસરાઇલ લોકોનું કબરસ્તાન છે. પછી અછુત કુખીબીબીની મસજીદ છે. અછુત કુખીનો અર્થ, અછુત=અછુતુ=પવિત્ર, અને કુખી=કુખ=બાજુવાળી, એટલે પવિત્ર કુખવાળી. જે બાઇની આ મસીદ છે, તેને થયેલાં છોકરા જીવ્યા, તેથી એવું નામ પડ્યું છે મસીદના ઈ-શાન ખૂણામા હસતી બીબીનો રોજો અને બદામી મસીદ છે એ મસીદને વિષે એવુ કહેવાય છે કે, અછુત કુખીની મસીદ કરવામા કામે લાગેલા મજુરો પાસેથી બદામો લઇને, એ કરેલી છે ત્યાથી થોડે છેટે પ્રથમનો ભમરીઓ કુવો છે તેને દુરસ્ત કરાવી ત્યા આગળ જોવા લાયક બંગલો બધાયો છે

દિલ્હી દરવાજેથી સીધા ઉત્તરમા જઇએ, તો એક રસ્તે શાહીબાગ અને બીજે રસ્તે કાંપમા જવાય છે

શાહીબાગને પાદશાહવાડા પણ કહે છે એ શાહ-જહા બાદશાહે બધાવ્યો છે. હાલ એમાં કમિશનર સા-હેબ રહે છે. અહીં શ્રાવણ વદ ૭ એટલે ટાઢીશેળ અગર શિતળા સાતમનો, આઠમ-જન્માષ્ટમીનો અને ભાદરવા સુદ ૮ એટલે ધ્રો આઠમનો, એટલા મેળા ભરાય છે. નજીકમા નદી ઉપર પૂલ છે તે ઉપર થઇને આગગાડી જા આવ કરે છે, તેની એક બાજુએ લોકોને જવા આવ-વાને પણ નાનો સરખો રસ્તો કરેલો છે ત્યા થઇને, સાબ-રમતીના સ્ટેશને જવાય છે એ સ્ટેશન પાસે મોટું કેદ-ખાનું છે. તે સેંટ્રલ જેલ કહેવાય છે ફાસીની સજાવાળાને ફાસી પણ ત્યાંજ દેવામાં આવે છે.

શાહીબાગની નજીકમા ભીમનાથ તથા ખડગધારેશ્વર મહાદેવનાં દેવાલયો છે.

કાંપમાં લશ્કર રહેવુ, ત્યાં સાહેબ લોકોને રહેવાના બંગલા છે. પોસ્ટ ઓફિસ છે કેન્ટોન્મેન્ટ મેજીસ્ટ્રેટની કોર્ટ છે. ફોજદારી તથા દિવાની કજીઆ ચૂકવાય છે.

દિવસ ૧૩ મો.

મહેતાજી—આપણે કાંપ સુધી જોઈ વળ્યા.

શાહીબાગથી દિલ્હી દરવાજે પાછા આવતાં, દરિયાખાનનો ઘુમટ અને ગાંડાંની હોસ્પિટલ છે. દરિયાખાન, એ ભૂતોના પાદશાહ કહેવાતા. આ ઘુમટ, તે કારણથી ભૂતખાનું કહેવાય છે. એની પાસે મામા કલ્યાણ નામના ભગિયાનું સ્થાનક છે ત્યાં વહેમી લોકો ભૂત કઢાવવા જાય છે.

કાંપમાંથી પાછા ફરતા, મુસા સુહાગનો રોજો આવે છે

એક છોકરો—સાહેબ, આ મુસા સાહેબને વિષે એવું કહેવાય છે કે, તેમણે પ્રાર્થના કર્યાથી એક વખત વરસાદ આવ્યો અને દુકાળ અટક્યો, આ ઉપરથી લોકો એટલા બધા તેમની પાછળ લાગ્યા કે, કોઈ તેમને ઓળખે નહિ તે સારૂ સ્ત્રીનો વેશ લઈને ફરતા એમની દરગાહના મુજાવરો એમના જેવો એટલે સ્ત્રીનો વેશ રાખે છે રોજાને બંગડિયાપીર પણ કહે છે તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં ચંપાનું ઝાડ છે, તેને બંગડિયો પહેરાવવામાં આવે છે

મહેતાજી—અહીં શેઠ હઠીસીંગનો બંગલો, વાડી અને ધર્મનાથજીનું દહેરૂ છે એ જૈન લોકોનું મોટું દહેરૂ છે, તેની નજીકમાં માધુપરૂ છે ત્યાં અનાજ, ઘી તથા ગોળના વેપારની મોટી લેવડ દેવડ થાય છે તેની જોડાજોડ હઠીપરૂં, બારડોલપરૂં, ફુલપરૂં, અને ફતેહપરૂં, એ નામનાં નાનાં પરા છે.

અહીંથી દરિયાપુર તથા પ્રેમ દરવાજે જવાય છે એ બે દરવાજાની વચ્ચે બહારની બાજુએ લુગડાં વણવાની કેટલીક મિલ છે.

હવે કયો દરવાજો આવશે લીલાધર?

લીલાધર—કાળુપુર દરવાજો, સાહેબ

મહેતાજી—આ દરવાજાની બહાર ઘણી દુકાનો છે

તેમાં ઘણુા ભાગે પ્રાવાની ચીજો વેચાય છે. ખાંડ વેચનારાઓની તથા સાકર 'જથ્થાબંધ' બનાવી, વેચનારાઓની દુકાનો તથા અનાજ વેચવાનું મોટું બજાર આ દરવાજા બહાર નજીકમાં છે.

પૂર્વમાં રેલવે સડકની પેલી બાજુએ દાદાહરિની વાવ છે. મહમદ બેગડાની હરિ નામની એક દાસીએ ત્રણ લાખ રૂપિયા ખરચીને આ વાવ બંધાવેલી કહેવાય છે દંતકથા એવી ચાલે છે કે, એ બાઇ પાસે ઘણી પુંજી હતી, તેમા બે અમુલ્ય ઝાંઝર હતાં. તેમાંનું એક ઝાંઝર વટાવીને, આ વાવ બંધાવી, અને બીજું ઝાંઝર વાવમા નાંખ્યુ. પાસે એ બાઇનો રોજો અને મસીદ છે આગળ જતાં આચારજીની બેઠક છે

પછી અસારવા નામનું ગામ છે. તે કરણના વારાના શહેરના વખતથી હોય, એમ લાગે છે; ત્યાં છોકરા તથા છોકરીઓની નિશાળ છે, ગામ આગળ નિલકંઠ મહાદેવનું દેવાલય છે ત્યા શ્રાવણમાસની અમાસને દિવસે મેળો ભરાય છે નજીકમાં વાવ છે. તેમાં પાચ પાંડવોએ કરેલા કહેવાતા નીચેના ગરૂખામાં માતાનું સ્થાન છે તે માતર ભવાની કહેવાય છે. વાવનું નામ તે ઉપરથી માતર ભવાનીની વાવ, એવું પડયુ છે.

અહીંથી કાળુપુર દરવાજે પાછા જઇએ

એક છોકરો—સાહેબ, ઘણાખરા દરવાજાની આસપાસ લોઢાની સડક શા માટે છે?

મહેતાજી—એને ટ્રામવે કહે છે. શહેરની ગંદકી લઇ જનારી ગાડીઓ તેના ઉપર ચાલે છે. કાળુપુર દરવાજેથી એ સડકે જતાં વચમા રેલવે પરા પોસ્ટ ઓફીસ છે. પછી રેલવે સ્ટેશન આવે છે. કેમ છોકરાઓ આપણે જ્યાંથી નીકળ્યા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યા કે?

છોકરા—હા, સાહેબ

મહેતાજી—ત્યારે હમણાં ઘેર જાઓ.

દિવસ ૧૪ મો.

મહેતાજી—શહેરની અંદરની અને બહારની મુસાફરી આપણે કરી ચૂકયા. હવે શહેરની જમીનમાં શું પાકે છે અને ઉદ્યોગ શા ચાલે છે, એ વિગેરે કેટલીક હકીકત કહું છું

અમદાવાદની જમીન લાલાશ પડતી છે. ઉંચી જમીન ખાડીઆની અને નીચી જમીન શહેરના પશ્ચિમના ઘણા-ખરા ભાગની છે. પશ્ચિમ તરફની જમીન રેતાળ છે. અમ-દાવાદની આસપાસની જમીનમાં બાજરી, મઠ, ચોળા, અને અડદ વિગેરે નિપજે છે. શિઆળામાં સીતાફળ, બોર, જરડા અને જામફળ વિગેરે ફળ અને વાલોળ, પાપડી, મેથી, તાંદળજો, વત્યાક, અને દેશી તથા વિલાયતી મૂળા આવે છે ઉનાળામાં કેરી, રાયણ, ટેટી, તડબુચ, ફાલસાં, કારેલાં, અને ભીંડા મળે છે, ચોમાસામાં દાડમ, જાંબુ, કારેલાં, ભીંડા, ગવારફળી, તુરિયાં, ગીલોડાં, અને કંકોડાં આવે છે, બટાટા બધી ઋતુમાં મળે છે કેમ શિવશંકર તને આ બધુ યાદ રહેશે કે ?

શિવશંકર—હા, સાહેબ, એ બધુ આપણે ખાઇએ છીએ.

મહેતાજી—હવે ઉદ્યોગ સાંભળો

અમદાવાદ શહેરમાં કિનખાબ, અબોટિયા અને સાડિયો વિગેરે રેશમી કાપડ, રેશમી કોરનાં ધોતિયાં સોનેરી અને રૂપેરી કસબ, કિનારી અથવા તોઈ, જરીનું કામ, કસબી કોર તથા પાલવ, મશરૂ, ગજીઆણી, અજિયાં, બાદી, કાળા અલાયચા, અને ઝિદરીયો બને છે. સોમનાથ, આ બધી ચીજો શા કામમાં આવે છે, તે તું જાણે છે કે ?

સોમનાથ—સાહેબ, એ બધાં લુગડાં છે, તે આપણા તથા બીજાના પહેરવામાં આવે છે

મહેતાજી—અમદાવાદ શહેરમા કાપડ વણવાની ઘણી મીલો છે. તેમાં ધોતીજોટા અને આદરપાટ વિગેરે સુતરનાં વણાટ કામ તથા સુત વિગેરે બને છે. થોડીક જિનિંગ ફેકટરી

(કપાસ લોઢવાનાં કારખાનાં) છે, તેમાં કપાસ પીલાય છે. એ મિલ તથા જિનમાં મળી એક લાખ માણસ કામે લાગે છે વરાળયંત્ર અને વીજળીથી દળવાનાં અને ખાંડવાના કારખાનાં છે દીવાસળીઓ બનાવવાનું કારખાનું મેં તમને બતાવ્યું છે.

દુધમાંથી માખણ બનાવવા માટે કેટલીક કંપની નીકળી છે, તે ડેરી કહેવાય છે. સાબુ, બરફ અને શેતરંજીયો તથા ગાલીચા બનાવવાનાં તથા લોઢા કામના કેટલાંક કારખાનાં છે.

અમદાવાદમાં જાડા કાગળ બને છે તે અમદાવાદી કાગળના નામે ઓળખાય છે આ કાગળ ગેડ વાળતાં ફાટી જાય છે, તથા પાછળથી કાળા પડી જાય છે, અને વિલાયતી કાગળ સારા અને સફાઇદાર આવે છે, વિલાયતી કાગળ બહુ વપરાય છે, અને આ કાગળ બહુ વપરાતા નથી, આ કાગળ ઘણુંખરા ભાગે નામું રાખવા માટેનાં ચોપડાઓમાં વપરાય છે કેટલાક છાપખાના છે તેમા ચોપડીઓ, ચોપાનિયા, તથા વર્તમાન પત્રો છપાય છે.

નાથાલાલ, શહેરમાં આપણે કઇ કઇ નિશાળો જોઈ ગયા, તે તું કહે, જોઇએ

નાથાલાલ—સાહેબ, પ્રોપ્રાયટરી હાઇસ્કુલ, મિડલસ્કુલ, હાઇસ્કુલ, મિશનસ્કુલ, ગુજરાત કોલેજ, મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, અને ટંકશાળ આગળની છોકરાઓની ઇંગ્રેજી તથા છોકરીઓની ગુજરાતી નિશાળો જોઇ.

મહેતાજી—અમદાવાદ શહેરમાં આપણા જેવી શરૂઆતની કેળવણી આપનારી લગભગ ૫૦ નિશાળો છે. તેમનો વહિવટ મ્યુનિસિપાલીટી કરે છે આ સિવાય છોકરા તથા છોકરીઓની ૧૦ નિશાળો છે તેમના ઉપર દેખરેખ આયરિશ પ્રેસ્બીટીરિયન ખાતાની છે. એક ઢેડની અને એક ભંગીયાની નિશાળ છે મીરજાપુરમા એક નિશાળમાં યુરોપના ધોરણ પ્રમાણે કેળવણી આપવામા આવે છે. વૈદકનું શિક્ષણ આપવાને સિવિલ હોસ્પિટલ આગળ એક

શાળા છે. તે બેહેરામજી જીજીભાઇ મેડીકલ સ્કુલ કહે-વાય છે. મુક્તિફોજની નિશાળ મંહીપાર છે. મુખ્ય કન્યા-શાળાઓ ત્રણ છે. એક રાયપુરમા શેઠ મગનભાઇની, બીજી ખાડિયામાં રા. બા. રણછોડલાલની અને ત્રીજી કાળુપુરમા હરકુંવરબાઈ શેઠાણીની, આમાંની છેલ્લી નિશાળ ટંકશાળ આગળ આપણે જોઈ હતી. પ્રાર્થના સમાજ તરફથી એક નિશાળ નીકળી છે. જૈન કોમને લગતી કેળ-વણી આપવાને શેઠ મનસુખભાઇ ભગુભાઇએ એક નિશાળ કાઢી છે. શાહપુરમાં રા. બા. રણછોડલાલ વિદ્યાલય છે. અંજુમન ઇસલામની છોકરા છોકરીઓની ઉર્દુ નિશાળ અને ઇગ્રેજી એન્ગ્લો સ્કુલ છે આ સિવાય પ્રાઇવેટ હાઈ-સ્કુલ, ટયુટોરિયલ સ્કુલ, સીટી હાઇ સ્કુલ, મોડલ સ્કુલ તથા કેટલીક ગામઠી નિશાળો છે.

આ પ્રમાણે શહેરની બધી હકીકત આવી ગઇ. હવે કાલનો દિવસ બેસીને ઉત્તર અને દક્ષિણ દસક્રોઇ તાલુ-કાની હકીકત કહીશ.

દિવસ ૧૫ મો.

મહેતાજી—તાલુકો કોને કહીએ તે તમે જાણો છો. અમદાવાદ શહેર અને તેની નજીકના ગામોના (૧) ઉત્તર દસ્ક્રોઇ, અને (૨) દક્ષિણ દસ્ક્રોઇ, એ નામના બે તાલુકા છે. (દહ=૧૦ અને કોહ=ગાઉ, અમદાવાદથી દસ ગાઉ ફરતો મૂલક) એનુ બીજું નામ દસકોસી અહીંની જમીન સાધારણ રીતે ગોરાડુ અને રેતાળ છે. કુવાથી વળા સુ-ધીનાં કેટલાંક ગામોમાં વરિયાળી પાકે છે. બાકીની જાણવા લાયક હકીકત નીચે મુજબ છેઃ—

(૧) ઉત્તર દસક્રોઈ તાલુકો.

નદીઓ—સાબરમતી, અને ખારી.

રેલ્વે સ્ટેશન—અમદાવાદ, એલીસબ્રીજ, સાબર-મતિ, આંબલીરોડ, ખોરજ, અસારવા, નરોડા, વળાદ, સરખેજ અને મોરૈયા.

મુખ્ય ગામો—ગોમતીપુર, અહીં તાલુકા નિશાળ તથા **નરસિંહજીનું** ધામ છે. ત્યાં કાર્તિક શુદ ૧ એટલે બેસતા વર્ષે શહેરના હિંદુ લોકો દર્શન કરવા આવે છે, આજુબાજુ જુના વખતના ટાકાં અને ખડેર છે પોસ્ટ ઓફિસ અને પોલિસ થાણુ છે દક્ષિણ તરફ હાલતા તોડાની મસીદ છે તે **બીબીજની** મસીદ કહેવાય છે. પાસે રાજપુરમા ચિંતામણીજીનું જૈન દેરાસર જોવા લાયક છે ગોમતીપુરમાં કસબ અને હીર કાંતવાનો ધધો ચાલે છે.

ઉવારસદમાં પોસ્ટ ઓફિસ અને લાયબ્રેરી છે

નરોડા જૈન લોકોનુ જાત્રાનુ ઠેકાણુ છે. ત્યા પોસ્ટ ઓફિસ છે પોલિસ થાણું છે. એક મોટી પથ્થરની વાવ છે ગામથી ૦॥ મૈલ ઉપર **ધનુષધારી** માતા છે તમાકુનો વેપાર સારો ચાલે છે

કોચરબ ગામના નામનો અર્થ આ પ્રમાણે છે કુચ કુચા=મહોલ્લો, ઓ=નો, અરબ=આરબ લોકો=એટલે આરબ લોકોનો મહોલ્લો અહીંના લોકો મેથી, આદુ, ડુંગળી, જામફળ, કોથમીર અને બટાટા વિગેરે શાક વધારે પકવે છે ગામની પાસે **ઘોડીકુવાનો** બાગ છે ત્યાથી ઘણા ભાગે અમદાવાદ શહેરમા ફુલ પૂરા પાડવામા આવે છે

અડાલજમાં ઘણી જુની સગીન અને બારીક કોતરણીવાળી વાવ છે

અચિયરના ભાવસારો સાલ્લાની રગાટીમા હુશિયાર છે, અને ગોદડાના ખોળીઆં પણ રગે છે

સરખેજનો રોજો જોવાલાયક છે

બીજાં ગામો—વળાદ, ઓગણુજ, રાયપુર, ચાંદખેડા, વાડજ, પાર, ખોરજ, કોબા, નિકોલ, ઇંદ્રાડા, સૈજપુર છે.

ઈનામી ગામો—વાસણા, શાહઆલમવાળા સૈયદ મુસામિયાં સાહેબનું છે વેજલપુર, ગોસાઈજી મહારાજનું છે ઓગણજ, રા. બા. રણછોડલાલ છોટાલાલનુ છે, અને નિકોલ, રા બ. ભોળાનાથ સારાભાઈનુ છે

(૨) દક્ષિણ દસક્રોઈ તાલુકો.

નદીઓ—સાબરમતી, મેશ્વો, અને ખારી

રેલ્વે સ્ટેશન—બારેજડી

મુખ્ય ગામો—કુહામા શંકરભાઈની હવેલી જોવા લાયક છે.

અસલાલીમાં પોસ્ટ ઓફિસ છે. અહીંના અમીનોની હવેલીઓ જોવા લાયક છે

જેતલપુરમાં સ્વામિનારાયણનુ મદિર અને તળાવ છે અહીં પડી ગયેલો કિલ્લો છે તેના ઉપર અસલના વખતનો પડી ગયેલો મહેલ છે તે સ્વામિનારાયણના તાબામા છે તેમણુ તે સમરાવ્યો છે

બારેજામાં ડાગર ઘણી થાય છે પોસ્ટ ઓફિસ છે

વટવામાં રોજો અને મસીદ જોવા લાયક છે. આબા વધારે છે. પોસ્ટ ઓફિસ છે રાધાવલ્લભનુ મદિર છે.

કણભામાં સ્વામિનારાયણનું અને રામજીનુ મંદિ૰ છે. ઓટસ નામનુ એક જાતનુ અનાજ વિલાયતમા ઘોડા ખાય છે, તે ઈશ્વરભાઇ નામના અહીંના પોલિસ પટેલ પકવે છે. અહીં ગળી થાય છે.

ગીરમથા ગામની પાસે તેના પેટાનુ પીરાણા કરીને નાનુ ગામ છે ત્યા કેટલાક રોજા છે તેમા ઈમામશાહનો રોજો મુખ્ય છે. એમને માનનારા હિંદુ લોકો ઘણા છે તેઓના મેળા વર્ષમાં ઘણીવાર ભરાય છે

હીરાપુર અને કાસીંદ્રાનો ગોળ વખણાય છે

છોટા મહેમદાવાદમાં જુનાં પડી ગયેલા ખંડેર છે.

લાંભા ગામથી અડધા ગાઉ ઉપર બળિયાકાકાનું મંદિર છે. ત્યાં અમદાવાદના લોકો માનતા કરવા આવે છે.

વહેલાલમાં અમીનોની હવેલીઓ, સ્વામિનારાયણનું મંદિર અને જૈન દેવાલય જોવા લાયક છે લાયબ્રેરી છે ગામની આસપાસ તૂટી ગયેલો કોટ છે

જુવાલડીમા ગળી અને કરિયાનુ થાય છે

બીજાં ગામો—વીસલપુર, ગામડી મીરોલી, વાંના, હાથીજણ, પાલડી. રામોલ, ધામતવાણ, મહીજડા નાન્જ ઓડ, વસાદ, હરણિઆવ. કુબડથલ અને પમુંજ.

ઇનામા ગામો—સૈજપુર (ગોપાળપુર) અને કુંજાર પાદશાહી દિવાનના છે ઇસનપુર શાહઆલમવાળા સૈયદ મુસામિયા સાહેબનુ છે નાલોલ, મી માવલ કરનુ છે ચાંચ અમદાવાદ શહેરના કાજી સાહેબનુ છે. વસ્ત્રાલ મુનશીનુ છે અને વટવા ત્યાના સૈયદ સાહેબનુ છે

ગામડાના લોકો ઉપર સરકાર તરફથી બદોબસ્ત રાખે તેને મુખી કહે છે મુખીને મદદ કરનાર મતાદાર હોય છે ગામના સિપાઇને રાવણીયો કહે છે લોકો પાસેથી કર એકઠો કરી, તેનો હિસાબ રાખી મુખીને મદદ કરનાર તે તલાટી કહેવાય છે મુખી, તલાટી તથા બીજા આવતા જતા સરકારી અમલદારો માટેનુ સરકારી મકાન તે ચોરો કહેવાય છે. ગામડાના અમલદારોના ઉપરી તાલુકાના મામલતદાર હોય છે, ગામડાંની પોસ્ટ ઓફિસનુ કામ ઘણુ ભાગે નિશાળના મહેતાજીઓ કરે છે. લોર્ડ હેરિસ ટ્રાવેલિંગ ડીસ્પેન્સરી નામનુ દવાખાનુ રા. બા. રણછોડલાલ છોટાલાલે કાઢયું છે. તેનો ડોકટર તાલુકાના ગામોમાં દવા આપવા સારૂ ફરે છે.

નવીન ધારણા પ્રમાણેની

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ, ચાલુ

કિંમત ત્રણ આના

તથા

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

કિંમત ત્રણ આના.

મળવાના ઠેકાણા

કનૈયાલાલ મોતીલાલ મુનશી.
રાયપુર-પરબડીની પોળ.

ચીમનલાલ મોતીલાલ મુનશી.
ખાડીઆ-અરજનલાલની ખડકી.

તમામ જાણીતા બુકસેલરો

ને ત્યાંથી મળશે